

Nagroda Specjalna

IRENA KACZMARCZYK

Potoczność i metafizyczność.

O fenomenie poezji Józefa Barana

O twórczości poetyckiej Józefa Barana wypowiedziało się w ciągu półwiecza wielu znawców literatury, miłośników poezji, a nawet abiturientów liceów, którzy interpretowali wiersze krakowskiego poety na egzaminach maturalnych. Głównym tematem rozważań interpretatorów była przede wszystkim problematyka utworów poetyckich Józefa Barana, ewolucja jego drogi twórczej, inspiracje literackie oraz próby osadzenia poety w nurtach literatury współczesnej. Warto przypomnieć, iż okazją do *résumé* dorobku literackiego Józefa Barana było 50-lecie twórczości poety obchodzone równocześnie z 70. rocznicą urodzin autora. Uroczystość odbyła się w 2018 roku w murach Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Na tę okoliczność pod redakcją Piotra Borka, Marka Karwali i Romana Mazurkiewicza ukazała się obszerna monografia *Literackie kosmografie Józefa Barana* (2018), w której zostały zebrane artykuły,

Józef Baran, *Słoneczna ruleta*, PIW, Warszawa 2021

eksplikacje, refleksje, wspomnienia historyków literatury, krytyków, poetów i przyjaciół Józefa Barana. W wymienionym zestawie krytycznoliterackich opracowań żaden z autorów nie poświęcił zbyt dużo miejsca językowi wypowiedzi poetyckiej, który u Józefa Barana jest indywidualny, jemu tylko właściwy. Sam poeta, przywiązujący dużą wagę do warsztatu poetyckiego, wielokrotnie wypowiada się na temat konstrukcji wiersza, jak również interesująco definiuje samą poezję. Znajdujemy te pełne polotu i trafne odautorskie formuły między innymi na kartach jego zapiśnika *Stan miłosny... przerywany* (2019). Warto je przytoczyć:

Nie jest ważne, prostota, długość, krótkość wiersza, tylko, z jakiego materiału słownego jest to uszyte, i jak skrojone, czy tandetnie i chaotycznie, czy gustownie, odkrywczco, oryginalnie. Mówi się przecież „szlachetna prostota” i „prostactka prostota”. Poezja nie jest tylko sprawą mózgu (rozumianego potocznie), ale też na pewno, może przede wszystkim sprawą serca i jej i wrażliwości i wyobraźni. (s. 323)

Wiersz dzieje się jakby w powietrzu, nie musi mieć trwałego zakotwiczenia w rzeczywistości, choć wynika z rzeczywistości, nie musi stać nogami na ziemi, na fundamentach, nie chodzi na piechotę, a raczej frunie,

przeskakuje albo raczej przefruwa z odległego skojarzenia w odległe skojarzenie – jak iskra, jak małpka kapucynka, jak ptak. (s. 318)

Wiersz ma startować jak samolot, najpierw toczy się po ziemi, trzymając się pasa, potem wzbija się w górę i leci w przestworza, w wysoki styl. (s. 349)

Poeta nie zaczyna się wtedy, kiedy napisze wiersz czy tomik. Tylko wtedy, gdy ułoży ze słów całe gospodarstwo czy księstwo wyobraźni, gdzie architektura jest doskonale zakomponowana, są ogrody, sąsiedzi... (s. 352)

Już sam język przytoczonych wypowiedzi jest oryginalnie zmetaforyzowany, obrazowy, przystępny i zabarwiony poczuciem humoru, co świadczy o osobliwym podejściu poety do uprawiania dobrej i wartościowej literatury. Autor ponad trzydziestu tomów wierszy zalecane „recepty” warsztatowe stosuje w swojej twórczości. Buduje wiersze z codzienności, dbając o ich autentyzm i szczerość. Ale ta codzienność zawsze sięga poza „gospodarstwo”, poza horyzont i orbitę ziemską. Krakowski poeta posiada niezwykłą umiejętność łączenia zwykłego z nadzwyczajnym, namacalnego z duchowym, zmysłowego z niewidocznym, potocznego z metafizycznym. To powoduje, że czytelnik łatwo nawiązuje dialog z twórcą. Utożsamia

się z jego odbiorem rzeczywistości. Rozterkami. Radościami. Z oswojonym przez poetę światem. Wszechświatem. I nurtującymi go przeżyciami związanymi z przemijaniem, nicością i nikłością życia wobec Kosmosu i Wieczności.

W interesującej rozmowie z Jakubem Ciećkiewiczem, opublikowanym w dzienniku *Stan miłosny... przerywany* (s. 356), powie, że dla niego impulsem do rozpoczęcia wiersza jest z reguły intuicyjny błysk, a potem to już tylko pozostaje rzeźbienie słów, które może trwać nawet latami. Kilka takich wierszy pisanych na raty znajdziemy w zbiorze *Słoneczna ruleta* (2021), na przykład *Wywiad mgielno-magielny z prababką Nastką* opatrzony datami 1968/2003 (s. 325), *Wieczorny przejazd przez Olszyny* 1992/2012 (s. 381) czy *Władcy przełomu wieku* 1996/2020 (s. 419). Potrzeba „dorzeźbienia” wiersza po latach świadczy o jego ważkości, jak również aktualności tematu. Zakodowany w pamięci poety wspomniany wyżej „błysk” pod wpływem podobnego impulsu staje się żywy i otwarty na domknięcie pierwotnego zamysłu. Warto jeszcze przytoczyć niektóre z przemyśleń na temat mowy związanej, którymi Józef Baran podzielił się ze swoim rozmówcą:

Bywa, że wiersz – mówi poeta – pisze się pięć minut, ale na te pięć minut składa się całe doświadczenie życia. (...) Wiersz powinien

otwierać okienka na kilka co najmniej sensów. (...) Największą siłą wiersza jest siła przeżycia, bo kiedy poeta tylko wymyśla, „układa”, to za mało. Poeta żyje na zewnątrz i do wewnątrz. Powinien zachować pewną tajemniczość, wtedy inna jest też waga jego słowa. W liryce chodzi o celność, zbędne przymiotniki, epitety odbierają zdaniom energię. Poezja jest najpierw odczuciem zmysłowym, mniej umysłowym. Jest sztuką uwodzenia.

„Poezja – spuentuje intrygująco Józef Baran – to taki stan... zakochania”. Odnosząc się do własnej twórczości, zdradza: „Paliwem mojej poezji jest wzruszenie, przeżycie, a potem przemyślenie i wyrażenie słowami”. (s. 221)

Józef Baran jest jednym z nielicznych poetów, którzy często wypowiadają się na temat warsztatu poetyckiego i samej istoty poezji, może mniej jako gatunku literackiego, ale jej możliwości odkrywania i wypowiedzenia siebie przed światem, na przekór obojętności, braku wrażliwości, który cechuje dość często współczesnego człowieka. Poezja bowiem jest zaproszeniem do dialogu z każdym, kto dostrzeże urodę życia, ziemi i przelotne na niej... istnienie. Stąd autor *Słonecznej rulety* ośmielił się powiedzieć: „Wielkie katedry powieściowe mogą runąć, a malutkie wiersze – wazki, te ocaleją”. (s. 221)

Warto bliżej przyjrzeć się wierszom ze zbioru *Słoneczna ruleta*, w którym znajdują się utwory przebrane z lat 1969–2020. Jedno, co nasuwa się po przeczytaniu blisko 400 wierszy, to spójność i wierność własnej poetyce. Do rzadkości należy, śledząc przekrojowo twórczość innych poetów, by autor pozostawał wierny swojemu artystycznemu stylowi wypowiedzi od debiutu po ostatni utwór. U Józefa Barana nie zauważa się różnic zarówno w samej konstrukcji wiersza, jak i stosowanych środkach stylistycznych, poczynając od debiutanckiego tomu *Nasze najszersze rozmowy* (1974) do wydanego w 2020 roku zbioru *W wieku odlotowym*. Wiersze posiadają wyrównany i wysoki poziom. Cechuje je oryginalny, świeży obraz, wizyjność, ekspresyjność, magnetyzm, a specyficzny i charakterystyczny dla poezji Józefa Barana „nerw” przebiegający przez kręgosłup i tkanki wiersza spina je w zgrabną i zwartą całość. Dostrzega się w wielu jego utworach wibracje i melodię, jakby kołysanie słów, zdań, fraz. Stają się one źródłem inspiracji dla kompozytorów i znakomitych polskich wokalistów. Język poetycki krakowskiego twórcy jest bogaty w środki artystyczne. Mnogość w nim metafor, związków frazeologicznych i neologizmów. Z tomu *Słoneczna ruleta* wynotowałam przeszło sto idiomów; są to z życia wzięte powiedzonka, takie jak: „na łeb na szyję”, „w studni bez dna”, „chodzą

mi po głowie”, „po pas, po szyję”, „zęby połamię na złości”, „nie zaglądać w zęby”, „stanął na głowie”, „posiało mnie lichy”, „w sam raz na miarę”, „aż dech zapiera”, „robią dobrą minę do złej gry”, „nie posiada się z radości”, „nawarzyli piwa”. Używając znanych wyrażen idiomatycznych, poeta wzbogaca teksty i wzmacnia ich charakter, a utarte potoczne powiedzonka spinane nadrzędną egzystencjalną nitką są inspiracją do tworzenia wierszy bardziej pojemnych, głębokich i bliskich życia. Odświeżającą rolę języka, efekty brzmieniowe i precyzowanie znaczeń pełnią u poety neologizmy, głównie w wierszach opiewających piękno natury. Przytoczę kilka z nich: „lato się zielnie latuje”, „powojo-wi ludzie”, „siąpawica jesień”, „zaniepatrzyły się na nas”, „ukrzestłowieni”, „miliony mał-piliony”, „Bóg boży się”. Stosowanie przez poetę wyrazów nacechowanych emocjonalnie, używanie prostych konstrukcji składniowych i potocznego stylu jest tylko bazą, pasem startowym, z którego wiersz wznosi się i „leci w przestworza, w wysoki styl”. Jest to zawsze udany lot – z potoczności w metafizykę. Ze zwyczajności w nadzwyczajność. I w tym tkwi fenomen poezji Józefa Barana, który w tomie *Słoneczna ruleta* zebrał wiersze z życia i wyniósł na nieziemskie orbity.

e-Dwutygodnik Literacko-Artystyczny Pisarze.pl,
nr 8 (480) 2021